

Lis, Paweł

Sprawozdanie z badań wykopaliskowych w roku 2006 wczesnośredniowiecznego grodziska w Żmijowiskach, pow. opolski

Archeologia Polski Środkowowschodniej 9, 107-115

2007

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Paweł Lis

Sprawozdanie z badań wykopaliskowych w roku 2006 wczesnośredniowiecznego grodziska w Żmijowiskach, pow. opolski

Wstęp

Prace wykopaliskowe, jakie Muzeum Nadwiślańskie w Kazimierzu Dolnym przeprowadziło w roku 2006 na wczesnośredniowiecznym grodzisku w Żmijowiskach, stan. 10 (AZP 78-75/79), było już trzecią kampanią badawczą na tym obiekcie. Rezultaty wcześniejszych badań z lat: 1965 oraz 2002 i 2003 doczekały się ostatnio pełnych publikacji (S. Hoczyk-Siwkowska 2006; P. Lis 2006a). Mimo sondażowego charakteru ich wyniki w sposób istotny wzbogaciły naszą wiedzę na temat tego stanowiska. Stały się również podstawą do opracowania i zainicjowania realizacji przez Muzeum Nadwiślańskie projektu *Muzeum Dawnych Słowian – otwarte muzeum tematyczne* (P. Lis 2006b). Jednym z jego elementów ma być w przyszłości rekonstrukcja części systemu obronnego grodu. Aby uzupełnić podstawy źródłowe, niezbędne do stworzenia tego zamysłu rekonstrukcji, w roku 2006 zdecydowano się na kolejną kampanię badawczą, mającą na celu rozpoznanie za pomocą prospekcji szerokopłaszczyznowej istotnych elementów systemu obronnego grodu¹.

Zakres badań

Zakładany plan badań obejmował pierwotnie powierzchnię ok. 3 arów, jednak ograniczone środki finansowe, skomplikowany układ odkrytych w trakcie badań nawarstwień oraz niekorzystne warunki atmosferyczne (podsiąkająca woda gruntowa, nie-

¹ Badania finansowane były ze środków własnych Muzeum Nadwiślańskiego oraz dotacji partnerów finansowych projektu: Powiatu Opolskiego i Zakładów Azotowych „Puławy” S.A. Ich realizację umożliwiło organizacyjne wsparcie Gminy Wilków i Stowarzyszenia Ostoja Słowiańska ze Żmijowisk.

możliwiająca długimi okresami eksplorację niższych partii odkrytych obiektów) spowodował ograniczenie zakresu badań zrealizowanych w roku 2006 do powierzchni 0,5 ara i przełożenie kolejnych ich etapów na następne sezony.

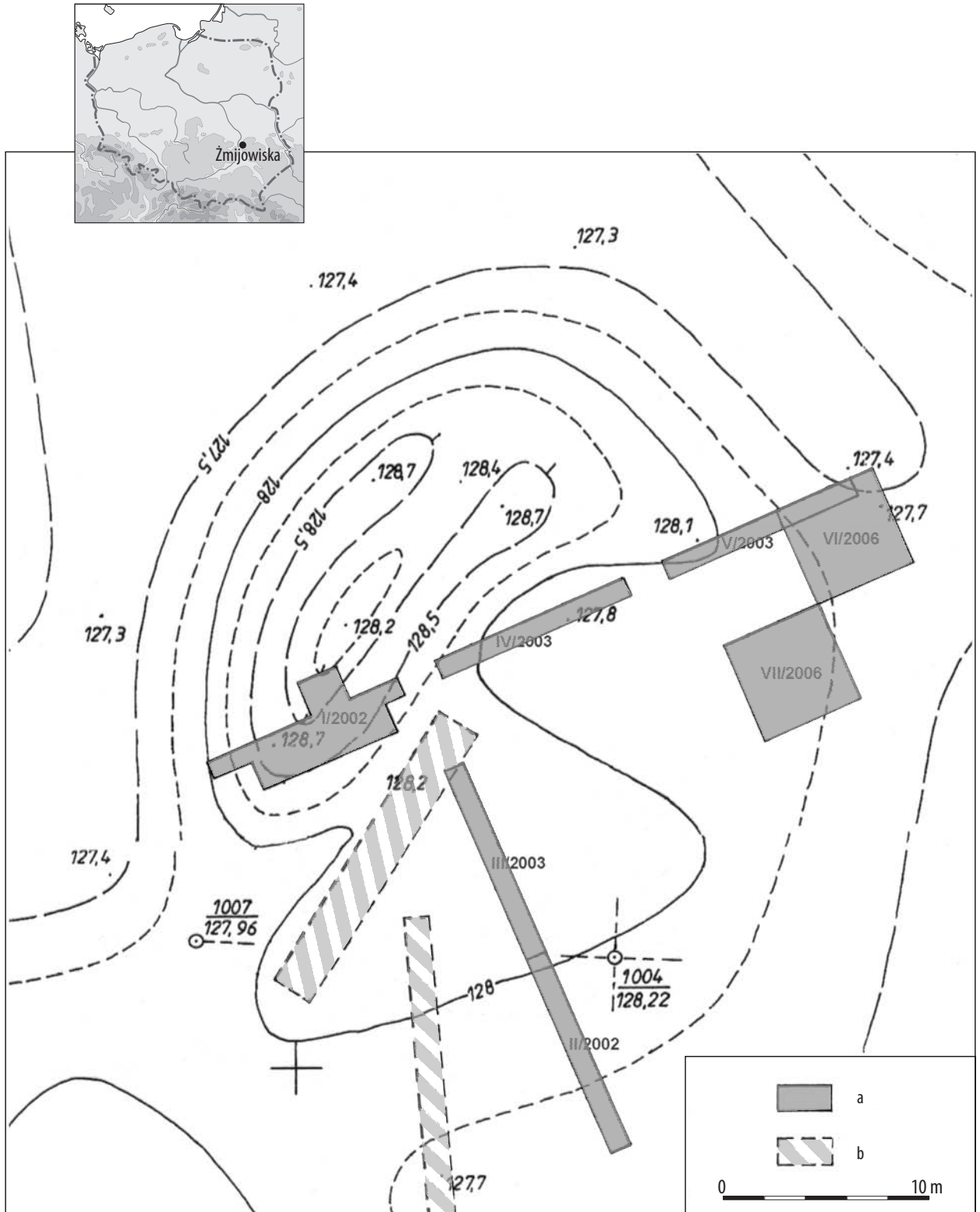
Dwa wykopy badawcze o numerach VI i VII, każdy o powierzchni 25 m², wytyczone zostały we wschodniej części stanowiska (ryc. 1), gdzie ukształtowanie terenu oraz wyniki badań sondażowych z roku 2003, pozwalały lokalizować wejście do grodu². W tym miejscu wspomnieć należy, że w uzgodnieniu z Lubelskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków świadomie zrezygnowano z obejmowania destrukcyjnymi metodami badawczymi zachowanych w stanie nienaruszonym reliktywów wałów w zachodniej i północnej części grodziska. Zdecydowano, że metodami wykopaliskowymi badana będzie jedynie część wschodnia i południowa założenia, zniszczona w latach osiemdziesiątych XX w. poprzez niwelację terenu.

Nawarstwienia i obiekty

Wykop VI

Opisywana jednostka badawcza wytyczona została w miejscu, gdzie w roku 2003 w wykopie V uchwycone zostały ślady dwóch rowów otaczających wał grodziska: wewnętrznego (rów I) i zewnętrznego (rów II) oraz oddzielającego je wyniesienia, które z racji ufortyfikowania go w tej części założenia podwójną linią

² W związku z planowaną rekonstrukcją części umocnień grodu, po zakończeniu eksploracji wykopów nie zasypywano. Ich dna, z uwidocznionymi pozostałościami rowów i przedwału, zostały wyłożone darnią w celu utrwalenia pierwotnego ukształtowania terenu i uczynienia odkrytych obiektów.

Ryc. 1. Żmijowiska, pow. opolski, stan. 10. Plan wykopów na grodzisku: a – wykopy z lat 2002-2003, 2006; b – przypuszczalna lokalizacja wykopów z roku 1965. Podrys: J. Kowalik, Ł. Rejniewicz. Opracowali: P. Lis, M. Juran.

Fig. 1. Żmijowiska, Opole Lubelskie district, site 10. Plan of archaeological trenches at the stronghold: a – trenches from 2002-2003, 2006; b – expected location of trenches from 1965. Drawn by J. Kowalik, Ł. Rejniewicz. Edited by P. Lis, M. Juran.

drewnianego płotu o konstrukcji plecionkowej, interpretowane jest jako przedwał. W trakcie prowadzenia eksploracji, po zdjęciu humusu i warstwy szarego, przemieszanego piachu – pozostałości procesu destrukcyjnej niwelacji terenu – z dość dużą łatwością można było odczytać przebieg wszystkich odkrytych w roku 2003 obiektów już od głębokości 0,33-0,43 m. W górnych partiach ich zarysy były miejscami rozmyte i zakłócone różnorodnymi warstwami o małej miąższości – w szczególności dotyczy to rowu II – jednak na głębokości 0,60-0,67 m układ obiektów stał się w pełni czytelny (ryc. 2).

Rów I – zgodnie z układem zaobserwowanym w wykopie V obiekt ten przebiegał wzdłuż profilu SW w kierunku narożnika S. Spąg rowu I sięgał w najgłębszym odkrytym miejscu do poziomu 0,90 m i wyznaczony był przez jednolitą warstwę brunatnoszarego, tłustego łu. Podobne dwie warstwy łu, choć nie na całej powierzchni rowu, zalegały także powyżej, oddzielone od siebie warstewkami jasnego piachu ze śladami przemywania. Świadczy to dobitnie o tym, że rów ten okresowo wypełniany był wodą. Pod warstwą łu, w warstwę piaszczystego calca, wzdłuż zewnętrznego brzegu rowu wbitych było pięć drewnianych pali o średnicy ok. 8-10 cm. Ich usytuowanie świadczy może, że pierwotną funkcją pali było umocnienie i ustabilizowanie piaszczystego brzegu rowu. W obrębie warstw stanowiących wypełnisko rowu I natrafiono na stosunkowo nieliczny materiał zabytkowy: fragmenty ceramiki naczyniowej i kości zwierzęcych.

Rów II – linia przebiegu tego obiektu nie była tak regularna jak rowu I. Wychodząc z profilu NW, w środkowej części wykopu zakręcał pod kątem prostym w kierunku E, aby na styku z profilem NE znów zakręcić w kierunku S i wejść w profil SE. Zaznaczyć trzeba, że w tej części rów II znacznie się wypłycał, osiągając przy profilu SE głębokość jedynie 0,70 m. Jego szerokość była stosunkowo mała, wahając się między 1,20 m a 1,40 m. Na uwagę zasługuje fakt, że właśnie w obrębie jego wypełniska odkryto większość zabytków ruchomych: fragmenty ceramiki naczyniowej i kości zwierzęcych, a także grudki polepy oraz znaczną ilość brył żużla i rudy darniowej.

Przedwał – oba rowy oddzielało naturalne piaszczyste wyniesienie, o wysokości względnej w stosunku do spągu rowu I ok. 0,45 m. W górnych partiach przedwału natrafiono na dość liczny materiał zabytkowy w postaci fragmentów ceramiki naczyniowej oraz kości zwierzęcych oraz – co charakterystyczne – na liczne węgle drzewne i dużą ilość grudek pole-

py. Ich skupiska wyznaczały linię przebiegu płotów obronnych o konstrukcji plecionkowej, wzmacnianych zapewne oblepianiem gliną. Istnienie płotów oraz dokładną linię ich przebiegu wyznaczają pozostałości 12 drewnianych kołków o średnicy ok. 6 cm, wbitych na głębokość od 22 do 40 cm w calcove podłoże przedwału. Uwagę zwraca charakterystyczne skrócenie linii zewnętrznej płotu i jego prawdopodobne połączenie z linią wewnętrzną, w miejscu gdzie skręca i wypłyca się rów II.

Wykop VII

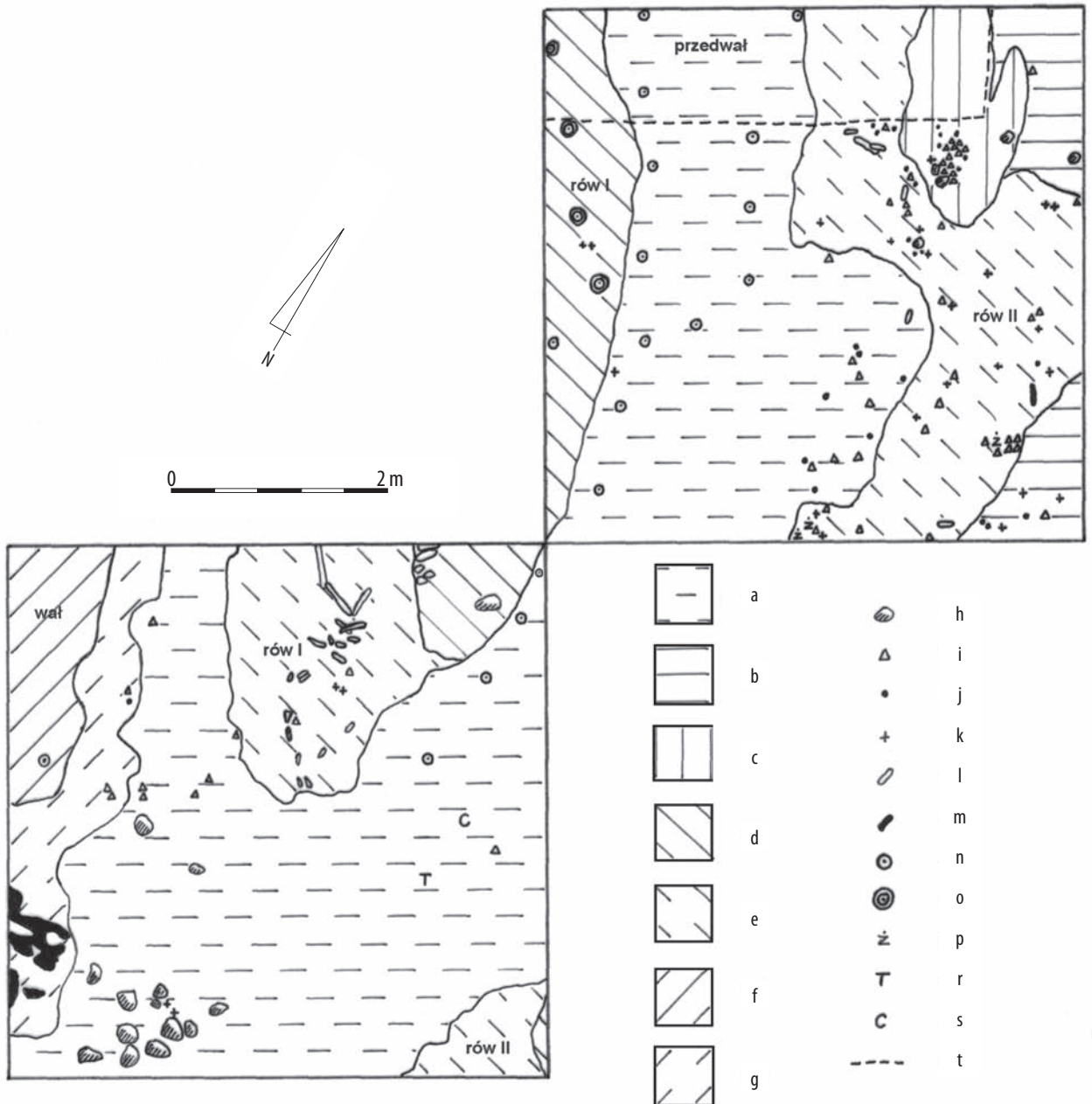
W tej jednostce badawczej interpretacja okrytych nawarstwień była trudniejsza, gdyż w środkowej części niemal ciągle do głębokości 0,60-0,68 m zalegały warstwy silnie przemieszanego piachu. Dopiero na tym poziomie zarysowały się linie przebiegu poszczególnych obiektów: rowu I i II, przedwału i nasypu wału (ryc. 2).

Wał – wzdłuż profilu NW biegły warstwy szarego, jednolitego i szaro-beżowego piachu, które wyznaczały linię nasypu wału. Nasyp ten w połowie profilu wyraźnie urywał się, a wokół niego koncentrowały się skupiska licznych węgli drzewnych i spalonego drewna oraz kamieni granitowych. W profilu NW wyraźnie można było zaobserwować dwie kolejne warstwy spalenizny, biegnące na zewnątrz nasypu wału w kierunku SE, wypełniające niejako domniemaną przerwę w wale.

Rów I – kontynuując swoją linię przebiegu, zaobserwowaną w wykopach V i VI, obiekt ten ukazywał się w profilu NW, a dalej zwał się i wypłycał, kończąc się wyraźnie w centralnej części wykopu. Jego wypełnisko było analogiczne do zaobserwowanego w wykopie VI: kolejne warstwy piachu ze śladami przemywania i, w części zewnętrznej, warstwa łu na jego dnie. Uwagę zwraca duża ilość zbutwiałego drewna zalegająca na dnie rowu: grubych drewnianych wiórów, kory. Szerokość rowu sięgała wielkości 2,8 m a jego maksymalna głębokość osiągała 1 m.

Rów II – w wykopie VII śladowo uchwycony w narożniku N. Jego dno wyznaczała warstwa łu, analogicznego do zaobserwowanego w rowie I, na głębokości 0,70 m.

Przedwał – odkryte w wykopie VII nawarstwienia pokazują, że kończył się on na wysokości krańca S rowu I. Jego istnienie, jako umocnionego elementu systemu

Ryc. 2. Żmijowiska, pow. opolski, stan. 10. Plan obiektów odkrytych w roku 2006 w wykopach VI i VII: a – beżowy piach z szaro-brunatnymi przemyściami; b – beżowy piach; c – jasnożółty piach; d – brunatno-czarny ił; e – ciemnoszary piach; f – szary piach; g – szaro-beżowy piach; h – kamienie granitowe; i – ceramika; j – polepa; k – kości zwierzęce; l – drewno zbutwiałe; m – drewno spalone; n – drewniane kołki; o – drewniane pale; p – żużel; r – topór żelazny; s – ciosło; t – granica wykopu V/2003. Rys. P. Lis.

Fig. 2. Żmijowiska, Opole Lubelskie district, site 10. Plan of features discovered in 2006 within trenches VI and VII: a – beige sand with grey-brown thin layers; b – beige sand; c – bright yellow sand; d – brown-black loam; e – dark grey sand; f – grey sand; g – grey-beige sand; h – granite stones; i – pottery; j – daub; k – animal bones; l – rotten wood; m – charred wood; n – timber stakes; o – timber poles; p – iron dross; r – iron battle axe; s – adze; t – outline of trench V/2003. Drawn by P. Lis.

obronnego, potwierdzają analogiczne do odkrytych w wykopie VI ślady czterech kołków drewnianych, wyznaczających przebieg i kraniec pojedynczej już linii płotu obronnego. Dalej, w kierunku S, przedwał rozszerza się i obejmuje przestrzeń między krańcem rowu I, rowem II i skrajem nasypu wału. Brak w tej części śladów umocnień a analiza układu stratyfikacyjnego profilu SE wskazuje, że na przestrzeń tą co najmniej dwukrotnie nasypywano warstwy szarżółtego piachu. W ich obrębie, oprócz stosunkowo nielicznych fragmentów naczyń ceramicznych i kości zwierzęcych natrafiono na dwa interesujące zabytki żelazne: topór i ciosło.

Zabytki ruchome

Wśród zabytków ruchomych najliczniejszą grupę stanowi zwyczajowo materiał ceramiczny. W roku 2006 odkryto łącznie 378 fragmentów naczyń, co jest liczbą znaczącą, gdyż w sezonach 2002 i 2003, mimo przebadania większej powierzchni stanowiska, odkryto łącznie tylko 239 fragmentów. Wśród zabytków ceramicznych najwięcej jest środkowych partii naczyń – 85,2%, wylewy to 9,8% znalezisk, a dna – zaledwie 5%. Grubość ścianek naczyń w zdecydowanej większości (81,2%) mieści się między 0,5 a 1 cm, osiągając najczęściej grubość 0,7-0,8 cm. Pozostała część (18,8%) to ceramika o grubości ścianek ponad 1 cm. Nie stwierdzono fragmentów o ściankach cieńszych niż 0,5 cm. Domieszkę schudzącą w zdecydowanej większości (72%) stanowi średnioziarnisty piasek lub tłuczeń granitowy, rzadziej (18,7%) jest to duża ilość grubego tłucznia granitowego. Wśród odkrytego materiału ceramicznego ponad połowa (58,5%) jest nie zdobiona, natomiast pozostała została ozdobiona różnorodnym ornamentem: najczęściej (18,5%) występują pojedyncze żłobki poziome, nieco rzadziej poziome wielokrotnione (7,9%) i kombinacja poziomych i falistych żłobków wielokrotnych (7,7%). Ornament ograniczony do falistych, wielokrotnych żłobków jest stosunkowo rzadki (4,5%), najrzadziej występuje ornament stempelkowy (2,9%). Uwagę zwraca fragment przydennej partii naczynia, zdobiony kombinacją pojedynczych żłobków poziomych i pionowych (ryc. 3: 5). Ornamentacja obejmowała praktycznie wszystkie partie ścianek naczyń, w jednym przypadku stwierdzono nawet występowanie słabo widocznej falistej linii na wewnętrznej powierzchni wylewu naczynia. Powierzchnie zewnętrzne ceramiki mają najczęściej barwę beżową (43,7%) lub beżowo-szarą (44,7%), rzadziej szarą (11,6%). Na nielicznych fragmentach den naczyń widoczne są pozostałości pod-

sypki gruboziarnistego tłucznia granitowego oraz charakterystyczny dookolny pierścień, powstający przy doklejaniu pierwszej taśmy budującej ściankę naczynia.

Analiza śladów technologicznych odkrytych zabytków ceramicznych pozwala stwierdzić, że zdecydowana większość naczyń formowaną była na wolnobrotowym kole garncarskim, a zwracająca uwagę różnorodność profili wylewów (ryc. 3, 4) – w tym także osiągające kształt zbliżony do wylewów „rogalikowatych” (ryc. 4: 2) dominujących w średniowieczu – świadczy o wykorzystywaniu szerokiego asortymentu nożyków lub gładzików garncarskich oraz różnorodnych technik formowania wylewu w trakcie końcowego procesu obtaczania. Również rozbudowany był zestaw narzędzi wykorzystywanych do wykonywania ornamentu: pojedyncze rylce, wielozębne grzebyki, trójkątne stemple.

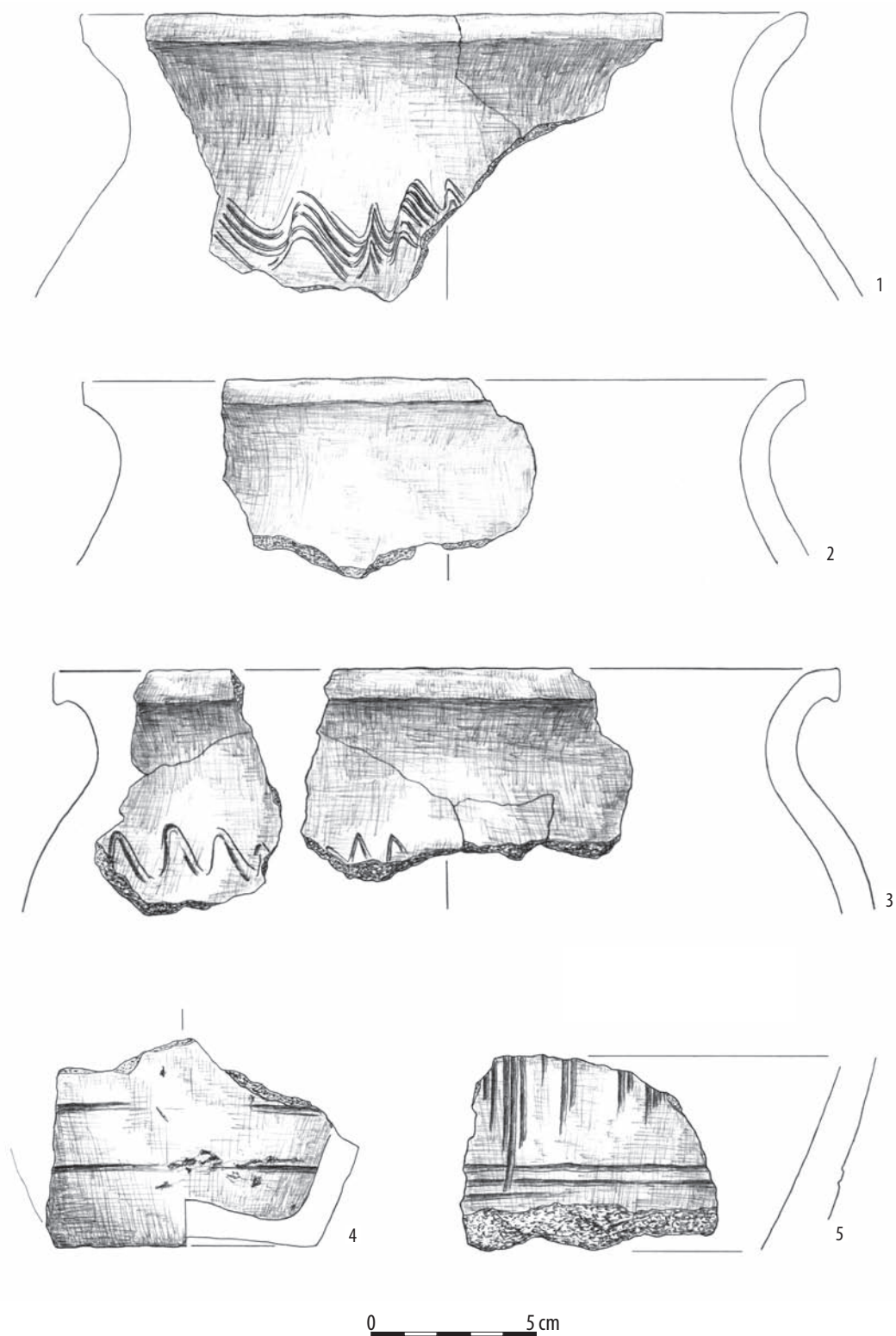
Ogólnie całość zespołu zabytków ceramicznych zaliczyć można do wyróżnionego przez S. Hoczyk-Siwkowską (2006a, s. 63-70) typu D ceramiki wczesnośredniowiecznej, występującej w Kotlinie Chodelskiej.

Jak zwykle uwagę zwracają zabytki metalowe. W roku 2006 na grodzisku w Żmijowiskach odkryto dwa interesujące wyroby żelazne: topór (ryc. 5: 1) i narzędzie w typie ciosła (ryc. 5: 2). Oba zabytki są w wielkim stopniu zniekształcone ze względu na bardzo silną korozję. W przypadku topora, przy wykorzystaniu zdjęć rentgenowskich, udało się zrekonstruować hipotetyczną jego formę, co pozwoliło zaliczyć go do typu IVa wg systematyki A. Nadolskiego (P. Strzyż 2006, s. 55-58, ryc. 6, 7)³. Uwagę zwraca dość liczny zespół różnorodnych wielkością brył żuźla, w tym dwie połówki miseczkowate, stanowiące ewidentne pozostałości procesów pozyskiwania żelaza. Towarzyszyły im grudki rudy darniowej. Kolejnym interesującym zabytkiem jest zachowany w połowie przęślik tkacki (ryc. 5:3), wykonany z kamienia wapiennego. Spośród bardzo licznych zespołu materiału kościanego i rogowego wyróżnia się mały fragment rogu, noszący ślady obróbki w postaci poprzecznego przecinania (ryc. 5: 4).

Wnioski

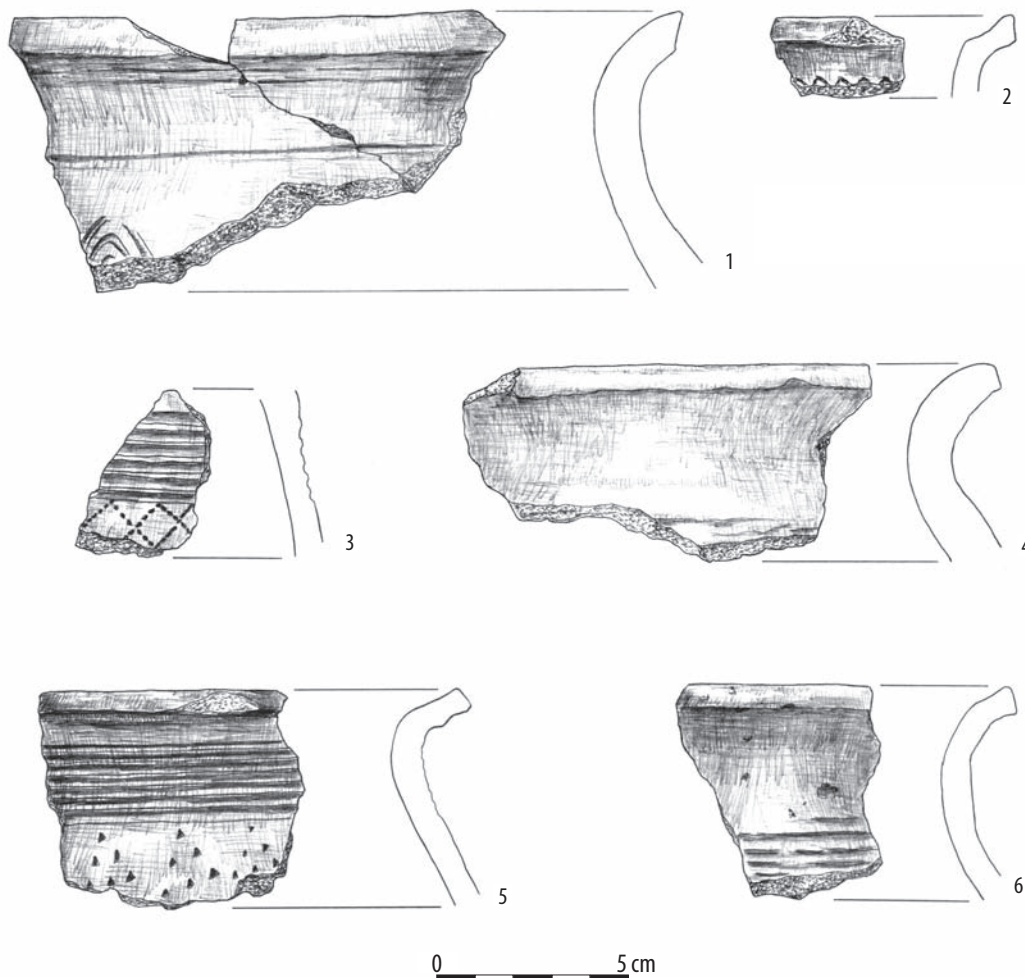
Wyniki przeprowadzonych badań dostarczyły danych, które są potwierdzeniem, przedstawianych już po badaniach sondażowych, prób rekonstrukcji syste-

³ Szczegółowe opracowanie topora ze Żmijowisk zawiera artykuł Moniki Kulawczuk i P. Lisa (2007).

Ryc. 3. Żmijowiska, pow. opolski, stan. 10. Fragmenty naczyń ceramicznych z badań w roku 2006. Rys. P. Lis.

Fig. 3. Żmijowiska, Opole Lubelskie district, site 10. Fragments of the vessels from excavations in 2006. Drawn by P. Lis.

Ryc. 4. Żmijowiska, pow. opolski, stan. 10. Fragmenty naczyń ceramicznych z badań w roku 2006. Rys. P. Lis.

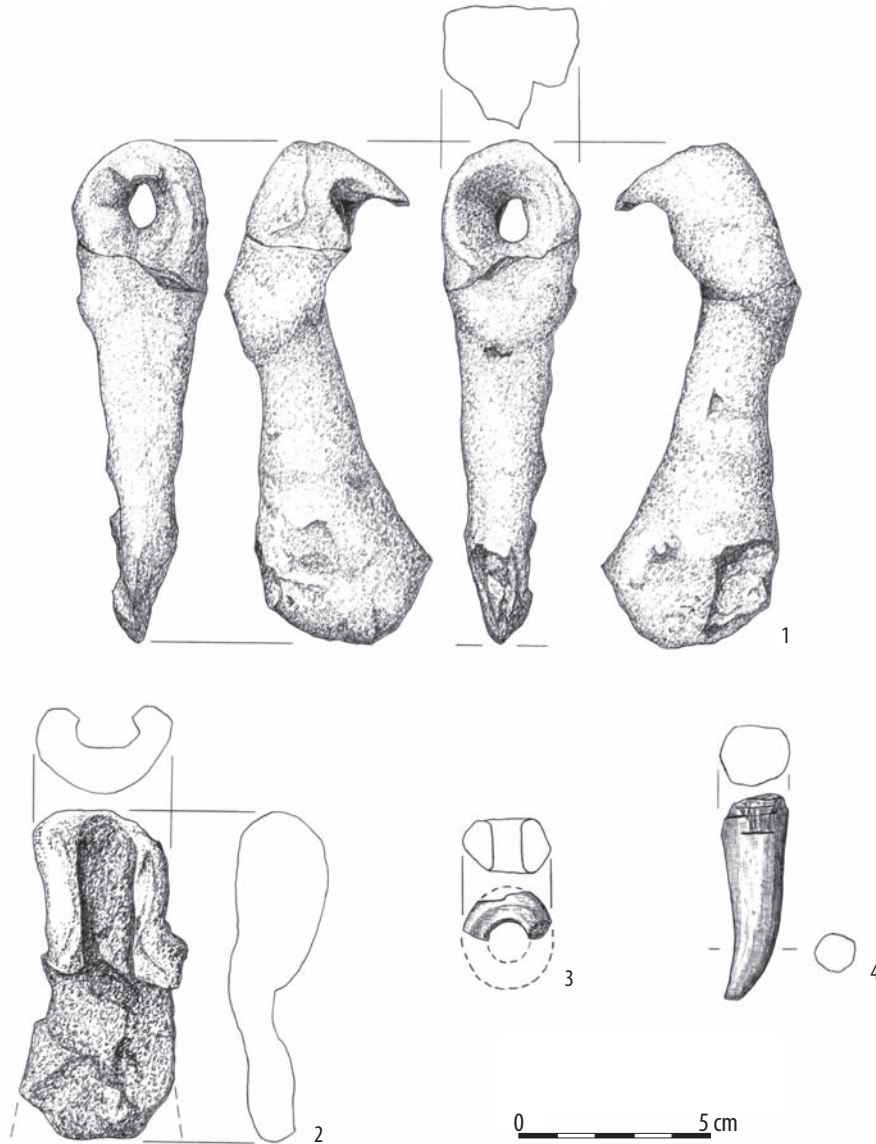
Fig. 4. Żmijowiska, Opole Lubelskie district, site 10. Fragments of the vessels from excavations in 2006. Drawn by P. Lis.

mu obronnego grodu (P. Lis 2006a; 2006b). Przebieg odkrytych obiektów: rowów i przedwału – jako elementów systemu obronnego – zgodny był z oczekiwaniami i pozostawał w zgodności z założeniami rekonstrukcji, a ponadto w trakcie eksploracji poczyniono szereg obserwacji dotyczących szczegółów konstrukcji i linii przebiegu płotu obronnego, fortyfikującego przedwał oraz umocnienia i stabilizacji piaszczystego brzegu rowu I.

Układ odkrytych obiektów: prawdopodobna przerwa w nasypie wału, przerwa w linii wału I, pozostająca w wyraźnej relacji z tymi elementami zmiana w linii i głębokości rowu II, a przede wszystkim dająca się jednoznacznie odtworzyć konstrukcja podwójnej linii płotu obronnego przedwału – łącząca się w jedną i kończąca przy krańcu rowu I, interpretować można jako tą część systemu obronnego, przez którą przechodziła droga dojścia do grodu. Odkryte w narożniku S wykopu VII skupiska zwęglonego drewna

i warstwy spalenizny mogą być związane z destrukcją drewnianych konstrukcji bramy grodu. Istnieje duże prawdopodobieństwo, że kolejne etapy badań, które mają na celu rozpoznanie obszaru w kierunku SW od wykopów VI i VII, pozwolą odkryć i zbadać ten najistotniejszy element systemu obronnego.

Pośrednim świadectwem, że właśnie w tej części założenia usytuowana była brama grodu, jest wyjątkowo duże – w porównaniu z częściami S i W grodziska, badanymi sondażowo w roku 1965 i 2002 – nagromadzenie zabytków ruchomych, szczególnie w wypełniskach rowu II, traktowanego przez mieszkańców grodu bardziej jako miejsce wyrzucania odpadków niż jako element obronny. Stosunkowo duża ilość materiału zabytkowego, w tym bardzo duża ilość kości zwierzęcych, stanowiących zapewne niemal w całości odpadki konsumpcyjne, świadczyć może o intensywnym zamieszkiwaniu grodziska, co jak dotąd było wątpliwe wobec faktu, że wcześniejsze badania nie ujawniły śla-

Ryc. 5. Żmijowiska, pow. opolski, stan. 10. Zabytki ruchome z badań w roku 2006: 1 – topór żelazny; 2 – ciosło żelazne; 3 – fragment przęślika z kamienia wapiennego; 4 – róg ze śladami nacinania. Rys. P. Lis.

Fig. 5. Żmijowiska, Opole Lubelskie district, site 10. Artefacts from excavations in 2006: 1 – iron battle axe; 2 – iron adze; 3 – fragment of a limestone spindle whorl; 4 – piece of antler with traces of notching. Drawn by P. Lis.

dów budowli mieszkalnych w jego wnętrzu ani nawet wyraźnych nawarstwień kulturowych. Potwierdzić to może także zaawansowany technologicznie szeroki wachlarz wytwórczości, poświadczony odkrytym materiałem zabytkowym: garncarstwo, tkactwo, rogownictwo, obróbka drewna a nade wszystko liczne ślady wytwórczości w dziedzinie metalurgii żelaza i wykorzystywania w niej miejscowych zasobów rudy darniowej (J. Piaskowski 1990, s. 269).

Ostatnie badania nie wniosły żadnych zmian w ustaleniach dotyczących datowania grodu, określonego w trakcie poprzednich prac na schyłek IX i X wiek (P. Lis 2006a, s. 80). Ewentualnym ich uzupełnie-

niem mogą być wyniki analiz radiowęglowych pobranych próbek.

W świetle przedstawionych powyżej ustaleń zasadnym wydaje się kontynuowanie badań w założonym pierwotnie zakresie, gdyż bardzo prawdopodobne jest już w kolejnym sezonie rozpoznanie systemu obronnego w stopniu w pełni umożliwiającym jego przyszłą rekonstrukcję. Będzie to istotnym krokiem w realizacji projektu *Muzeum Dawnych Słowian*, zakładającym zagospodarowanie terenu grodziska, wykupionego w roku 2005 przez Muzeum Nadwiślańskie, w sposób umożliwiający realizacją tam działalności edukacyjnej i popularyzatorskiej.

Literatura

- Hoczyk-Siwkowska Stanisława
2006 *Kotlina Chodelska we wcześniejszym średniowieczu. Studium archeologiczno-osadnicze*. Lublin.
- Kulawczuk Monika, Lis Paweł
2007 *Wczesnośredniowieczny topór z grodziska w Żmijowiskach, pow. opolski*. Archeologia Polski Środkowowschodniej 9 (w tym tomie).
- Lis Paweł
2006a *Wczesnośredniowieczne grodzisko w Żmijowiskach, pow. Opolski w świetle badań archeologicznych w latach 2002-2003*. Archeologia Polski Środkowowschodniej 8, s. 70-84.
- 2006b *Muzeum Dawnych Słowian*. W: Dziedzictwo morskie i rzeczne, red. S. Januszewski. Wrocław, s. 316-327.
- Piaskowski Jerzy
1990 *Badania metaloznawcze przedmiotów żelaznych i żużla z wczesnośredniowiecznych stanowisk archeologicznych w Chodliku, woj. Lublin*. Sprawozdania Archeologiczne 41, s. 241-273.
- Strzyż Piotr
2006 *Uzbrojenie we wczesnośredniowiecznej Małopolsce*. Łódź. Acta Archaeologica Lodziensia 52.

A report on excavations of an Early Medieval stronghold in Żmijowiska, Opole Lubelskie district, in 2006 /summary/

In 2006, the Museum Nadwiślańskie in Kazimierz Dolny carried out another season of excavations at an Early Medieval stronghold in Żmijowiska, Opole Lubelskie district. The aim of the excavations was to obtain data necessary for the reconstruction of the defence system of the stronghold which is planned as part of the project "The Museum of Old Slaves – an open thematic museum".

During the excavations, remnants of two ditches were discovered, which surrounded the rampart and the preceding pre-rampart which was strengthened by a double line of timber defensive fence. The outline of the fence was determined by the preserved remnants of timber poles. The arrangement of the

discovered features points to the fact that originally this is the location of the road leading to the stronghold.

The movable artefacts which were discovered include relatively numerous remnants of technologically advanced ceramic pots, animal bones and remains of a metallurgic process: dross, turf ore. Two iron items are particularly noteworthy: a battle axe and an adze.

The results of the excavations supplement the source materials for the reconstruction of the defence system of the stronghold and give us hope that already in the following season we will be able to discover the most important element, the gate to the stronghold.

Mgr Paweł Lis
Muzeum Nadwiślańskie
24-120 Kazimierz Dolny
ul. Podzamcze 20
archeologia@kazimierz-muzeum.pl